

A hontmadár hantológiája

Molnár Eszter interjúja Kele Fodor Ákossal

KELE FODOR ÁKOS
író, kritikus

MOLNÁR ESZTER

Molnár Eszter – művészettörténész, muzeológus, Szépművészeti Múzeum, Közép-Európai Művészettörténeti Kutatóintézet, Artpool (Bp.)

Kele Fodor Ákossal a történelmi kutatáson alapuló írói munkájáról, valamint a cigány mesék morfológiai vizsgálatára épülő és az elbeszélőhagyományt folytató, ekképp hiánypótló meseírói tevékenységéről is beszélgettünk.

Felütésként a Honti hantok című (Kele Fodor 2024a) történelmi fókuszú, de a jelenre is reflektáló, egy rasszista koncepciót perit és sorozatgyilkosságot feldolgozó könyvedről ossz meg, kérlek, néhány gondolatot.

1782-ben emberevés igaztalan vádjával nyolcvannégy embert ítéltek el Kemencén, többüket páratlan kegyetlenséggel ki is végezték. A megvádoltak másik felét száműzetésre vagy börtönre ítélték. Az úgynevezett kemencei *justizmord* következtében legkevesebb hatvannégy gyerek maradt árván.¹

Hogyan épül fel a kötet kompozíciója, és hogyan dolgozza fel a népi történetét?

A *Honti hantokban* regényfejezetek és esszék váltják egymást. A regényszövegben egyrészt arra törekedtem, hogy a legnagyobb történelmi hűséggel dolgozzam fel az eseményt, az esszében pedig történelmi kutatásaimmal kapcsolatos momentumokkal, illetve a jelenlegi cigányellenességgel, sőt saját, örökölt cigányellenességem elemzésével foglalkoztam. A könyv harmadik egysége pedig a kortárs nyelvi–társadalmi anyaggyűjtés, azaz „cigányozásnapló”. A könyv írásának négy éve alatt már a második évben észrevettem, hogy állandóan hallom és tapasztalom a cigányozást – amiről többnyire senki nem beszél és senki nem gondolkodik –, ezért elkezdtem feljegyezni.

Az utcán sétálva, és gyűjtötted a hangi vagy akár látványi élményeket?

Igen, például megyek az erdőben, ott van egy autóröncs, és fel van rá fújva, hogy: „köcsög cigányok”. Tehát minden olyasmit feljegyeztem, ami becsmerlő. Az derült ki számomra, hogy a cigányellenességnek elképesztő sokfélesége, dimenziója, árnyalata van, és ezt ez idáig más nem térképezte fel. Az így létrejött „szövegkimérában” egyszerre utazol el a dokumentumregényben kétszáznegyvenkét évvel ezelőttre, olvashatsz arról, hogy én mit éreztem, amikor az eredeti iratokat forgattam, végül számot vehetsz azzal, hogy ha mondjuk gádzsó vagy, hogy mit művelünk cigány, roma embertársainkkal a boltban, az iskolában és így tovább.

A címről szeretnék kérdezni. Megfigyeltem, hogy a verseid címeiben és szövegeiben gyakorta használsz például latin kifejezéseket; néhol bonyolultabb, néhol egyszerűbb nyelvi játékokat. A Honti hantok cím már-már kedvesen játékos alliterációként a tartalom tragikusságához képest mintha kontrasztot képviselne.

Igen, erről az ambivalenciáról írok a könyvben is. Két évvel ezelőtt, a szöveg megírásának idején összehozott a sors egy kutatócsoporttal, amelynek tagjai közt volt régész, muzeológus, plébános, sőt a Magyar Cigány Labdarúgó Válogatott vezetője is, aki emlékezeti aktivizmust végez. Keresi, keresik a néhai vesztőhelyet Kemence határában, ahol tizenöt embert végeztek ki. Van elvi lehetőség arra, azaz nincs kizárva, hogy az ő maradványaikat megtaláljuk. Ahogyan együtt mentünk terepbejárásra, valóban sírokat kerestünk, tehát a címben szereplő „hantok” egyáltalán nem tekinthető felülstilizációnak. Valószínűleg jövő tavasszal már lesznek kutatóárkok, s elkezdődik a földterület feltárása.

A feltárás megkezdése a ti aktivizmusotok eredménye?

Miután magánterületre bekéredzkedve felkerestem azt az emlékoszlopot, ami Kemence határában állt, és jeleztem a polgármesternek, hogy érdemes lenne közterületre helyezni, akkor derült ki, hogy mások is foglalkoznak ezzel a témával, emléktábla-avatásra készülnek. A polgármester által említett személyekkel fel is vettem a kapcsolatot, de én érdemben ennek a munkának a szakmai részében nem vettem részt. Inkább a lelkesítő szerepét vettem fel, aki a személyes történeteket – kik azok a családok, akikről beszélünk, hol laktak, mit csináltak – teszi hozzá. Ők ugyanis jó darabig csak „hideg” szakmai, kutatói anyagot láttak benne, azonban miután megosztottam velük a történeteket, kerekedtek a szemek, ponty jó, itt nem egy arctalan masszáról vagy egyszerűen cigányokról beszélünk, hanem pontosan meg lehet mondani, hogy melyik családdal, mi és hol történt.

Azt látom, hogy szép emlékezeti munka rajzolódik ki. Az aktivizmusnak én voltaképp egy „csatlósza” vagyok. A dolog „szívét” szolgálta tudom lelkesíti a kollégákat, akik ezáltal még ennél is több embert lelkesítenek fel.

A *Honti hantok* cím másik vonatkozása, hogy a könyv egyik főszereplője, Didi Apollónia létező történelmi személy, egy vak nő volt. Rájöttem, hogy az ő élményvilágán keresztül nagyon érdekes lenne megmutatni ezt a történetet. Másrészt egyértelművé vált számomra, hogy akkoriban kifejezetten gazdag madárvilág volt – ezt ornitológusok vizsgálatai és térképek alapján is kutattuk –, azaz élhetett itt *hantmadár*. A hantmadár régi neve *hontmadár*. Rájöttem, hogy a hontmadár egy szupermetaforája lehet az egész vállalkozásnak. Rádásul ott van a derridai „hantológia”² is, amikor valami kísértésként és kísértésként van jelen (Hamlet halott apjához hasonlóan) a mi időnk egy kizökkent időtapasztalatában. Ugyanez történt itt, hogy nekem belső munkával kellett eljutnom oda az ő életidejükbe kísértetni, és ők is ugyanígy kísértettek a mi időnkben. Ahogyan például szétszedték a vármegeyháza romjait a leégése után, azokat a köveket elkezdte széthordani a lakosság, és azok a kövek, ahol Koncsek Ferenc meghalt, most ott állnak valahol Kemence legrégebbi parasztházainak falaiban, tehát a kizökkent idő máig jelen van. Azaz a címben lévő szójáték nem üres gurigázás a szavakkal, hanem ha ezt mind tekintetbe veszed, mindjárt van értelme.

Jó, hogy megkérdeztem a címadás körülményeit, mert lenyűgöző, amit elmeséltél. Erről az egyedi „hantológiáról” mint kutatói vállalkozásról és arról, hogy többen csináljátok, tehát majdhogynem egy mini mozgalomnak tekinthető, arról egyrészt a két világháború közötti, Ortutay Gyula által vezetett falukutató mozgalom is eszembe jut, másrészt irodalmi szempontból pedig Oravecz Imre vállalkozása, amikor a saját múltjának megismerésével egyfajta öngyarmatosítást valósított meg a Halászóemberben, illetve a Szajla-versekben.

Te karcagi vagy, tehát Kemencéhez elvileg nincs kötődésed. Milyen inspirációk alapján kezdted el mégis foglalkozni egy konkrét embercsoport és közvetve egy népcsoport szenvedéstörténetével?

Karcagon a híres néprajzkutatóról, Györffy Istvánról elnevezett iskolában tanultam. Ezért a helyi néprajzi tárlatot is gyakran látogattuk, és nekem ez nagyon beült. Tehát a néprajzi érdekesség, jelleg, szemlélet a legkorábbi időktől ott van a munkáimban. Nem is az alanyi költészetemben, amit egyébként hamar magam mögött is hagytam, de a színműveimben

nagyon. Átnyergeltem aztán egy másik témára, és a cigány-roma folklór és babonáság kezdett el érdekelní, és ezeken a babonaemlékeken keresztül jutottam ehhez a perhez.

Annak a meseszövegnek, amit most publikálsz a Rom Somban (Kele Fodor 2024b), a keletkezéstörténetéről mit osztanál meg az olvasókkal?

Két meseszöveg kompilációjáról van szó. Az egyik mese kapcsolatát – ami egyébként engem mindig is nagyon érdekelt, de a szövegét nem tudtam beletenni a *Szív végének* (Kele Fodor 2018) a koncepciójába, és ez nagy fájdalom volt számomra – akkor vettem észre egy másik szöveggel, amikor kaptam egy felkérést meseszöveg írására, és ez alkalmat adott arra, hogy összeilleszem a két meseszöveget.

Mi indokolta, hogy a két meseszöveget kontamináld egymással?

A szövegek összeillesztése első hangzásra nagyon hidegnek meg technikainak hangozhat, de e mögött is érdekes háttértörténet rejlik. A főbb európai mesetípusoknak jellegzetes kapcsolódási típuslehetőségei vannak, tehát egy adott fajta mesét egy másikkal összefűzve mesélnek. A cigány származású mesemondóknak az volt a specifikus jegye, hogy atipikus mesekapcsolásokat hoztak létre, azaz szokatlan variánsokat fűztek össze, hatalmas narratív boltívet leírva, sokszor nem is egy, hanem több estén keresztül. Én e hagyomány előtt akartam tisztelegni az összeillesztéssel.

Óriási divat vagy talán már ezen is túlnövő irányzat lett manapság az életrajzi jelleg és a személyesség az irodalomban. Amikor bármilyen szöveget alkotsz, abba mennyire szűrődik bele a saját életed élményanyaga, azaz van-e bármilyen autoreferens vonatkozása az irodalmi munkáidnak?

Én vagyok az eleven példája annak, hogy ha eleget olvasol, akkor meg tudsz változni. Nekem nem kellett terepmunkát végezni ahhoz, hogy valami érvényeset tudjak gondolni a cigány-roma folklórról, másrészt le tudtam hatolni a saját örökölt cigányellenességem mélyrétegeire, és ennek a lebontásához elég sok minden meg van írva, csak az emberek nem olvassák el. Tehát olyan csodálatos történeteket és kulturális kincseket lehet a néprajzi gyűjtések lapjain olvasni, hogy az elegendő arra, hogy valakinek megváltoztassa a gondolkodását egy adott témáról, például a cigányságról, és újrakezredezhesse a fejében az ezekkel kapcsolatos képzeteket, érzéseit. Számos lelkes tudós – néprajztudós, antropológus, szociológus, történész – feltárt rengeteg értékes tudást, amelyek ott süllyednek a folyóiratok, forrásközlések hasábjain. És ezeket fel kéne fedezni, azaz nem szükséges saját élményekből tudakolózni: könyvtárban is lehetséges megszeretni egy másik kultúrát.

Teljes mértékben egyet értek veled, másrészt azt is gondolom, hogy alkati kérdés is, hogy valaki képes-e kizárólag könyvtári kutatómunkát végezve dolgozni. Friss élményem egy fiatal, Z generációba tartozó író, Juhász Tibor Amire telik című verseskötete, aki kifejezetten terepmunkával gyűjt anyagot (Sánta–Juhász 2022), s kelet-magyarországi nyomorszegregátumokat járva hozza létre a szövegeit.

Rátérve a következő kérdésekre, a mese mint médium és műfaj hogyan változtatja meg mondanivalód karakterét? A mese műfaja elemel, megszépít, „mágikus köntösbe von”, mint Lázár Ervin műveiben, vagy tragikus-komor, balladai árnyalattal gazdagítja a szüzsét, mint például Arany Jánosnál?

Egyrésztől semmi olyasmit nem találok ki, amit folklórgyűjtésekben, írott forrásokban ne lehetne megtalálni, tehát én nem képzelek el sem rémeket vagy történetalapokat. Semmiképpen sem valami könnyed és játékos dologról van szó. Egyébként ha az ember sok népmesét olvas, akkor rájön, hogy ez nem a gyerekkorunkból ismerős *Magyar népmesék* rajzfilmsorozat – ugyan zseniális, de felülstilizált – világa, hanem egy sokkal hátborzongatóbb, véresebb és kegyetlenebb világ.

Amikor például Fehérlófia levágja a karjait, az Jankovics Marcell filmjében nagyon szépen van ábrázolva, geometrikus formák körkörös mozgásaként mitizálva, de ha ezt a történetet mondjuk olyan román, magyar vagy cigány pásztorok mesélik egymásnak téli kunyhóban, akik minden nap birkát vágnak, és láttak már nyilvános kivégzést, az ő képzeletükben ugyanez a jelenet, ott a gyertyaláng fényénél, teljesen máshogy alakul majd. Arra döb-bentem rá, hogy a népmesék világa kifejezetten húsba vágó, és nem is gyerekeknek való.

Lenyűgözött az is, hogy hogyan meséltek cigány népmeséket, azoknak milyen hangulata, apropója van, tehát komolyan vettem a mesét. Ez az időszak szerencsésen éppen egybeesett a hazai meseterápia felvirágzásával, tehát másfajta külső megerősítést is kaptam, és tényleg sokan elkezdtek újra nagyon komolyan venni ezt a műfajt. Ez egy komoly munka tehát, és a mesék nem kedves csecsebecsék. Persze nem akarom alábecsülni a Lázár Ervin-féle vonulatot, de az a műmese birodalma, és persze az is műmese, amit én csinállok, de valahogy jobban kötődöm a népmese szelleméhez.

Ha gyerekkori népmesei élményeimre gondolok, akkor először a bukovinai székely népmesék néhol már-már lakonikus nyelvi világa jut eszembe, és az a szikárság meg befelé forduló, zárkózott jelleg, ami talán jellemző is a magyar paraszti kultúrára. Te is e felé a kevésbé kiszínezett mesei világ felé tendálsz?

Inkább fordítva. A legkomolyabb tündérmesékről is azt gondolták, mind a mesemondók mind a hallgatóság, hogy ezek a – miénkkel nem teljesen egyező – mitikus időkben ugyan, de valóban megtörtént események. A mesemondótól, amikor kérdezik, hogy honnan vannak ezek a történetek, azt mondja, hogy az Árgyélus királyfi valaha valóban megvívta ezt a küzdelmet, tehát egy létező idősíkban képzelem el e történetet, még akkor is, ha ennek az idősíknak tisztázatlan is a saját idejével való viszonya. A morális valóságtartalmát a meséknek pedig egy az egyben komolyan lehet venni, vagyis azzal abszolút szinkronicitást lehet megélni. Tehát amikor az erdei szép tündér és a démonember boldogtalan frigyéről beszél, akkor voltaképpen a boldogtalan házasságokról van szó.

Tehát ezek a mesék a mi kultúránknak az önálló, sajátos, semmihez sem hasonlítható mitológiáját őrzik, amelyet érdemes megismernünk.

Igen. De persze ezek nemcsak a mi kultúránkat képviselik. Két kezemen meg tudom számolni, hogy mennyi autochton cigány népmese van. Ez azt jelenti, hogy eredeti szövegek, tehát ténylegesen cigány emberek találták ki. Minden más, cigány mesélők ajkáról gyűjtött történet besorolható az európai mesetípusok valamelyikébe. A cigányság a szó jó értelmében hibridizáló kultúra, tehát a befogadó népek meséit átveszi, módosítja, újraalkotja, fejleszti, mert mindig adaptálódni kell, s ez a mentalitás egyébként rokonszenves is. Ugyanakkor ennek eredményeként a legrégebbi időkben nagyon kevés eredeti cigány mesét őrzött meg az emlékezet.

Az említett autochton történetekkel foglalkoztál aztán?

A meséimbe beépítettem a *Kígyóölő asszony* és a *Raveka és Anrus* című mesét, de nem csak ezek érdekeltek, hanem mindenféle más is. Nemcsak mesékkel dolgoztam, hanem babonacselekvésekből is merítettem, merthogy arra lettem figyelmes, hogy sok babona mögül kikopott a mögöttes értelem, amelyek emiatt tűnhetnek akár hülyeségnek is, ám a babonákat mesélők egyáltalán nem voltak buta emberek. Vannak olyan babonák, amelyekkel kapcsolatban fennmaradt az ok-okozati összefüggéseket megvilágító, abszolút racionális, mögöttes kontextus. Például amikor valakinek fáj a lábszára, akkor pálinkába áztatott fokhagymát kell enni. A fokhagyma a lényeg, ugyanis a démonemberkirály egyik fattya azt javasolta a démonemberkirálynak, hogy vizeljen egy fokhagymára, s azt titokban etesse meg a feleségével, és akkor az olyan démont fog szülni, ami a lábszárfajdalomért felelős. A démonemberkirály és az erdei széptündérek frigye pedig a hegyek keletkezésének mítoszával függ össze, ugyanis összeveszett az öt király, a Nap-, a Hold-,

a Tűz-, a Szél- és a Ködkirály, majd összevesztek szüleikkel is, éganyával, égapával..., tehát a világ keletkezésétől egyenesen a fokhagymába érkezünk meg, vagyis egyáltalán nem véletlen, hogy abban a babonában fokhagyma szerepel. Tehát babonatóredékekből lehet szcenírozni mitikus történeteket, és ezt csináltam meg a *Szív végében*.

Jegyzetek

- 1 A szerkesztők kiegészítése: Az esemény történetével korábban több tudományos írás is foglalkozott: Osztójkán–Puskás 1983, Paár 2011, Puskás–Végh 1998.
- 2 Az angolul „hauntology”-ra fordított, Jacques Derrida *Spectres de Marx. L’Etat de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale* című művéből származó kifejezés magyarított változatban „hantológia”-ként szerepel (vö. Fisher 2023).

Irodalom

- Fisher Mark
2023 Mi a hantológia? *Mérce* 2023. május 27.
<https://merce.hu/2023/05/27/mark-fisher-mi-a-hantologia/>
(utolsó letöltés: 2025. 01. 05.).
- Kele Fodor Ákos
2018 *A szív vége. Cigány újmesék*. Budapest: Tea.
2024a *Honti hantok. Regényesszé*. Budapest: Tea.
2024b *A kórohegedű. Rom Som* 2024. december. 45–46.
- Osztójkán Béla – Puskás Péter
1983 Nyúzóvölgy. Beszélgetés egy régi perről. *Valóság* 1983. 1. 82–93.
- Paár Ádám
2011 Cigány emberevők? Egy per tanulságai. Epizód a 18. századi magyar-cigány együttélés történetéből. *Kisebbségkutatás* 2011. 4. 537–549.
- Puskás Péter – Végh József
1998 *Előítélet és vérpad*. Budapest: Mikszáth.
- Sánta Miriám – Juhász Tibor
2022 Elrejtözve felmutatni. Interjú Juhász Tibor költővel, íróval. *Helikon* (online) március 10.
2022 <https://www.helikon.ro/bejegyzesek/elrejtözve-felmutatni-interju-juhasz-tibor-koltovel-iroval>
(utolsó letöltés: 2025. 01. 05.).